

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ВНУТРІШНЬОШКІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ У 90-Х РОКАХ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У статті проведено історико-теоретичний аналіз педагогічної літератури з проблеми розвитку теорії внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогіці у 90-х роках XX – початку XXI століття. Визначено особливості розвитку теорії внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогіці у 90-х роках XX століття – початку XXI століття. Проведено порівняльний аналіз особливостей розвитку теорії внутрішньошкільного контролю протягом другої половини XXст. – початку XXI ст. (до та після розпаду СРСР).

Ключові слова: внутрішньошкільний контроль, внутрішньошкільне управління, періоди розвитку теорії внутрішньошкільного контролю.

В статье проведен историко-теоретический анализ педагогической литературы по проблеме развития теории внутришкольного контроля в отечественной педагогике в 90-е годы XX – начале XXI столетия. Определены особенности развития теории внутришкольного контроля в отечественной педагогике в 90-е годы XX – начале XXI столетия. Проведено сравнительный анализ особенностей развития теории внутришкольного контроля в отечественной педагогике в 90-е годы XX столетия – начале XXI столетия (до и после распада СССР).

Ключевые слова: внутришкольный контроль, внутришкольное управление, периоды развития теории внутришкольного контроля.

The article provides a historical and theoretical analysis of the pedagogical literature on the theory of intraschool control in domestic pedagogics in the 90 years of the twentieth century - the beginning of the XXI century. The features of the theory of intraschool control in domestic pedagogy in the 90 years of the twentieth century - the beginning of the XXI century. Comparative analysis was used to determine the characteristics of the development of the theory intraschool kontrol in domestic pedagogics in the 90 years of the twentieth century - the beginning of the XXI century. It was found that in the 90 years of the twentieth century - the beginning of the XXI century development of management theory secondary school was changed with the orientation of research with ideological factors and party systems to focus on the logic of the development of science.

Key words: In-school supervision, management Intraschool, periods of development of the theory of intra control.

Проблемою сучасного внутрішньошкільного управління є не достатнє забезпечення та оволодіння кращими здобутками вітчизняної педагогіки, які є необхідною передумовою для вирішення поставлених питань управлінської діяльності у наші часи. Вивчення шляхів розвитку теорії та практики внутрішньошкільного контролю у різні історичні періоди, а саме у 90-х роках ХХ – початку ХХІ століття дасть можливість прослідкувати генезу проблем минулого та сьогодення.

Після розпаду СРСР Україна вступила в стадію творення свого наукового простору. Цей процес торкнувся й української педагогічної науки. Однак, необхідно зауважити, що протягом 90-х років спостерігається наступна тенденція: праці українських педагогів здебільшого при розробці теоретико-методологічних засад теорії внутрішньошкільного управління і контролю спираються на праці російсько-радянських вчених 80–90 рр. ХХ ст., що є природнім, оскільки більш ніж 70 років ми перебували в єдиному освітньому просторі.

У 90-ті роки ХХ століття теорія внутрішньошкільного контролю продовжує розвиватися в тісній єдності з теорією управління загальноосвітньою школою і іншими складовими педагогічної науки. Результатами досліджень школознавців 90-х років стають розробки цілісних моделей діяльності освітніх установ, а не окремих вузьких проблем управління. У процесі реалізації цього завдання виникає унікальна співдружність науковців, керівників освітніх установ та педагогів. Якщо на попередніх періодах розвиток теорії управління йшов від вирішення окремих, локальних проблем до формування загальної теорії, то в 90-ті роки логіка розвитку теорії управління змінюється – виникають нові концепції та теорії, а на їх базі розв'язуються локальні проблеми управління. Таким чином, якщо в 50–80-ті роки панував індуктивний шлях розвитку теорії управління, то починаючи з 90-х рр. набуває сили дедуктивний шлях.

У 90-ті роки коло питань, які досліджують науковці, розширюється, активізуються наукові пошуки з управління всіма типами освітніх установ, створюються умови для формування загальної теорії управління освітою, більш оптимальним стає співвідношення теоретичних та емпіричних знань, відбувається переорієнтація теорії управління з узагальнення досвіду роботи на наукову розробку актуальних проблем діяльності навчальних закладів, тобто провідними стають культуротворююча та перетворювальна функції науки, а не підтримуюча, як то було раніше. У цей час виникає перша чітко обґрунтована теорія управління, яка будувалася на концепції «створення умов» (Є. Хриков) [8].

На початок 90-х років були закладені теоретико-методологічні засади, які стали фундаментом для подальшого розвитку теорії та практики внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогіці.

Найбільший внесок у розвиток вітчизняної теорії управління освітою

в 90-х рр. ХХ ст. зробили В. Алфімов, А. Бондар, В. Бондар, Г. Єльнікова, Б. Кобзар, Ю. Конаржевський, В. Маслов, В. Пікельна, В. Сухомлинський, М. Черпінський, Є. Хриков та деякі інші науковці.

Мета статті – проаналізувати особливості розвитку теорії внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогіці у 90-х роках ХХ століття – початку ХХІ століття.

Аналіз теорії внутрішкільного управління 90-х років характеризується створенням основ теорії внутрішкільного управління. Для цього періоду характерне використання основних положень менеджменту з урахуванням специфіки діяльності школи, пошук шляхів удосконалення системи внутрішкільного управління в світлі вимог, що пред'являються суспільством до модернізації освіти.

Для розвитку теорії внутрішкільного управління в 90-ті роки характерно створення ряду моделей систем управління школою. Проектування та створення тієї чи іншої моделі системи внутрішньошкільного управління обумовлювалося насамперед завданнями, які стояли перед школою, а також рівнем професіоналізму та компетентності її керівників. У 90-ті роки, поряд з системним та іншими підходами до управління, отримав обґрунтування ситуаційний підхід, сутність якого полягає у прийнятті управлінських рішень залежно від сформованої конкретної ситуації. Це дозволяє не тільки реалізовувати особистісно-орієнтовану спрямованість управління, а й досягати поставлених цілей шляхом оптимізації педагогічного та управлінського праці. Ми вважаємо, що системно-ситуаційний підхід до управління школою підвищує його ефективність і якість педагогічного процесу.

У досліджуваній період управління школою ґрунтується на тісній співпраці державних органів і органів громадського самоврядування.

Демократизація управління школою передбачає моральне і матеріальне стимулювання творчих пошуків педагогів, підвищення рівня їхньої загальної культури і кваліфікації, професійної майстерності; створення комфортного морально-психологічного клімату, доброзичливих стосунків між учителями й учнями, учителями і адміністрацією школи, педагогічним колективом і батьківською громадськістю; створення дійової і ефективною системи.

Основні шляхи оптимізації внутрішньошкільного контролю в умовах демократизації суспільства сформульовані в монографії Т. Рабченюк «Демократизація внутрішкільного управління» (Київ, 1997): наукове обґрунтування та відпрацювання інноваційних моделей управління; удосконалення традиційної структури управління; упорядкування системи зворотної інформації про стан роботи школи та вироблення у керівників школи вмінь аналізувати цю інформацію; координація всіх членів адміністрації та уникнення дублювання; підняття науково-методичної ролі педагогічних рад, нарад, методичних об'єднань учителів, вихователів,

класних керівників; оволодіння керівниками школи індивідуальними та колективними формами роботи; безпосереднє навчання керівників шкіл та органів освіти з питань управління; системно-комплексне планування роботи школи; використання контролю для виявлення досягнень у праці вчителя; висока педагогічна грамотність управлінських рішень; забезпечення самоврядування учнів як засобу їхсамоорганізації й самовиховання; координація зусиль школи, сім'ї, громадськості, позашкільних закладів у навчальній і виховній роботі; забезпечення національної спрямованості навчально-виховного процесу та безперервності педагогічного управління процесом національного виховання тощо [6]. При цьому, функція контролю в демократичних умовах є засобом підвищення якості навчально-виховного процесу.

П. Яременко наводить такі основні цілі демократичного внутрішньшкільного контролю [9]: визначення рівня викладання, навчальних досягнень з предметів, розвитку й вихованості учнів; забезпечення підвищення рівня навчально-виховної роботи та покращення її конкретних результатів; своєчасне виявлення і виправлення помилок і недоліків в організації та здійсненні педагогічного процесу; забезпечення надання вчителям допомоги в опануванні педагогічної майстерності

Отже, 90-ті рр. – початок ХХ ст. – період систематизації та узагальнення накопичених знань з теорії внутрішшкільного управління, подальша розробка цих положень у відповідності з теорією менеджменту, уточнення функцій управління, розробки технології управлінської діяльності в умовах посилення людиноцентристського підходу до управління і вирішення проблем підвищення якості освіти, використання педагогічного моніторингу, діагностики, впровадження інновацій.

У цей період проблеми внутрішшкільного контролю досліджували О. Адаменко, яка визначила етапи розвитку педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття; В. Бегей, який визначив педагогічні основи демократизації управління загальноосвітньою школою; З. Береговський, який провів педагогічний аналіз в управлінні сучасною школою; В. Бондар, який визначив теоретичні основи і технологію педагогічного аналізу управлінської діяльності; В. Гончарова, Д. Рум'янцева, В. Саприкін, Н. Сметанський, Д. Тхоржевський, які розглянули внутрішньшкільний контроль як дослідницький, стимулюючий фактор в управлінні освітою; В. Гуменюк, який визначив особливості інформаційного забезпечення управлінням загальноосвітнім навчальним закладом; Л. Даниленко, яка розглянула соціально-педагогічні умови ефективності управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи; А. Дмитрієв, який проаналізував розвиток теорії внутрішшкільного управління в Україні в другій половині ХХ століття; Г. Єльнікова, яка визначила наукові основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти; Л. Калініна, яка розглянула

проблему вимірювання у процесі внутрішньошкільного контролю; М. Кириченко, який визначив методологічні основи управління загальноосвітнім навчальним закладом; О. Косинська, яка виділила організаційно-педагогічні умови внутрішньошкільного управління на демократичній основі; І. Мостюк, який спираючись на матеріали різних типів навчально-освітніх закладів України розглянув інноваційні моделі навчального процесу у сучасній школі; Л. Онищук, який запропонував теоретичні і методичні основи гуманізації управління загальноосвітніми закладами I-II ступенів; В. Пікельна, яка розглядала проблеми теорії і методики моделювання упавлінської діяльності в школі; Т. Рабченко, який аналізував особливості демократизації внутрішкільного управління; Т. Сорочан, яка розглянула особливості розвитку професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти; Є. Хриков, який визначив теоретико-методологічні засади та перспективи розвитку внутрішньошкільного контролю; В. Шаркунова, яка розглянула соціальне управління та концепції педагогічного менеджменту в загальноосвітніх закладах; П. Шемет, який виділив педагогічні умови розвитку середніх загальноосвітніх навчально-виховних заходів нового типу та ін.

Істотний внесок у вирішення проблем управління школою внесли розробки методологічних підходів до внутрішньошкільного управління. У 90-ті роки були обгрунтовані наступні методологічні підходи до внутрішкільного управління і внутрішкільного контролю: аксіологічний (Є Бондаревська, В. Сластенін та ін.), адаптивний (Е. Ямбург), акмеологічний (А. Деркач, Н. Кузьміна та ін.), інтегративний (А. Ярулов), кластерний (Т. Шамова), кваліметричний (Е. Литвиненко, Б. Канаєв), мотиваційний (В. Лазарєв, Г. Шамова та ін.), програмно-цільовий (Ю. Конаржевський, Д. Татянченко, В. Татянченко та ін.), рефлексивний (Т. Давиденко), синергетичний (Т. Давиденко, П. Третьяков та ін.), структурно-діяльнісний (Л. Асмолова), особистісно зорієнтований (Ю. Конаржевський, Т. Шамова та ін.).

Виходячи з твердження Е. Юдіна про синтез та інтеграції підходів, нами було визначено, що, починаючи з 1990-х рр. по теперішній час, визначилася тенденція до синтезу та інтеграції методологічних підходів до внутрішньошкільного управління і контролю: системно-діяльнісний, проблемно-функціональний, структурно-діяльнісний, програмно-цільовий, мотиваційний програмно-цільовий підходи мають у собі бінарний (лат. *Binary* – подвійний, здвоєний) принцип пізнання; інтегративний підхід (від лат. *integrum* – ціле; лат. *integratio* – відновлення, заповнення) в даному випадку позначає об'єднання та взаємопроникнення методології аксіологічного, системного, синергетичного та акмеологічного підходів.

Розвиток внутрішньошкільного контролю у 90-ті роки пов'язаний і характеризується розробкою питань інноваційного управління школою в

умовах різноманіття типів навчальних закладів, управління якістю освіти та соціально-психологічних аспектів управління.

Вченими були запропоновані моделі систем внутрішньошкільного управління, що включають організаційні та функціональні структури. Рационалізація структурних елементів системи внутрішньошкільного управління сприяла забезпеченню його стійкості, керованості, комунікативності, надійності, адаптивності. Використовувалися матричні організаційні структури, що дозволяли залучати до управління все більше число учасників педагогічного процесу. Перехід до програмно-цільових структур дозволив підвищувати якість управлінських рішень, їх об'єктивність, оперативність і цілеспрямованість. Ряд досліджень з теорії управління школою був присвячений характеристиці управлінського циклу як системи послідовних і взаємодіючих функцій [1–3]. У них показано шляхи вдосконалення організаційного механізму управління, що представляє собою єдність опису технології та організаційних форм реалізації управлінських функцій, а також розкрито методологічні положення та технології виконання управлінських функцій.

З'явилися дослідження, присвячені розробці основ управління інноваційними процесами, впровадженню інновацій в управління школою. Проблеми інноваційного управління досліджувалися Г. Габдулліним, Ю. Конаржевським, В. Крижко, М. Поташником, П. Третьяковим, Є. Хриковим, Т. Шамовою та ін. Вони розкрили основні шляхи вдосконалення управління школою, виявили умови підвищення його ефективності, визначили вимоги до управління школою в режимі розвитку. Досліджувалися проблеми управління колективом, організації та реалізації інноваційних процесів у нових умовах.

У цей період продовжують удосконалюватися форми і методи внутрішньошкільного контролю. П. Яременко підкреслює, що система внутрішньошкільного контролю повинна бути планомірною, обґрунтованою й всебічною, а його результати – основою для прийняття оптимальних управлінських рішень. При цьому, контроль повинен завершуватися формулюванням пропозицій щодо вдосконалення роботи вчителів, колективу школи, а якщо необхідно, то пропозиціями щодо надання їм допомоги. А знайдені позитивні досягнення повинні також стати надбанням колективу, громадськості, шляхом поширення передового досвіду, прикладом кращих зразків роботи з метою вдосконалення всього навчально-виховного процесу [9].

Стан сучасної теорії контролю яскраво характеризують вимоги до його організації, які запропонували Т. Десятов, О. Коберник, Б. Тевлін, Н. Чепурна:

– об'єктивність, конкретність і цілеспрямованість контролю, вивчення навчально-виховного процесу з урахуванням основних його закономірностей;

– системність і систематичність контролю на основі вибору найдоцільніших для певного відрізка часу його видів, визначення оптимальних термінів організації перевірок;

– діалектичний підхід до вивчення й аналізу змісту роботи педагогів. Потрібно планомірно охопити всі ділянки навчально-виховного процесу, визначити в процесі контролю конкретні завдання для кожного члену педагогічного колективу, накреслити шляхи їх виконання; оцінювати роботу педагогів відповідно до сучасних вимог, враховуючи конкретні умови; виявляти елементи передового досвіду й тенденції його розвитку, надавати педагогам реальну допомогу, навчати на кращих зразках роботи, виробляти навички самоосвіти;

– повсякденна перевірка виконання рішень [2].

П. Яременко наводить результати опитування освітян України, які найбільш вагомими вимогами до внутрішньошкільного контролю вважають: об'єктивність (95,8%), компетентність (94,9%), гласність (64,2%), систематичність (62,4%) [9].

Наведені положення свідчать про те, що уявлення сучасних науковців про сутність контролю не змінилися порівнянно з поглядами їх попередників.

Отже, внутрішньошкільний контроль повинен мати індивідуальний характер, що потребує здійснення контролю за роботою кожного члена колективу. Він має бути систематичним, раціональним, всебічним. При цьому, важливо забезпечити єдність вимог і об'єктивність, що унеможливує суб'єктивні оціночні судження і висновки, а також диференційований підхід, який враховує специфічні особливості та індивідуальні якості контрольованих.

Окрім того, відповідно до значення внутрішньошкільного контролю для діяльності школи, можна визначити, що внутрішньошкільний контроль має бути:

– багатоцільовий – тобто спрямований на перевірку різних питань (навчально-виховна, методична, науково-дослідна й експериментальна діяльність, удосконалення навчально-матеріальної бази школи, виконання санітарно-гігієнічних вимог, дотримання техніки безпеки та ін.);

– багатобічний – означає застосування різних форм і методів контролю до одного й того самого об'єкта (фронтальний, тематичний, персональний контроль діяльності вчителів і т.п.);

– багатоступінчастий – контроль одного й того самого об'єкта різними рівнями органів управління (роботу вчителя в ході освітнього процесу контролює директор, заступник директора, голова методичного об'єднання, представники Управління освіти і т.д.) [10].

Таким чином, проведений історико-педагогічний аналіз наукових робіт 90 рр. – початку ХХІ ст. дозволив визначити основні особливості розвитку теорії внутрішньошкільного контролю у цей період.

У 90-ті роки ХХ століття теорія внутрішньошкільного контролю продовжує розвиватися в тісній єдності з теорією управління загальноосвітньою школою та іншими складовими педагогічної науки.

90-ті рр. – початок ХХ ст. – період систематизації та узагальнення накопичених знань з теорії внутрішнього управління та контролю, подальша розробка цих положень у відповідності з теорією менеджменту, уточнення функцій управління, розробки технології управлінської діяльності в умовах посилення людиноцентристського підходу до управління і вирішення проблем підвищення якості освіти, використання педагогічного моніторингу, діагностики, впровадження інновацій.

У цей період були обгрунтовані наступні методологічні підходи до внутрішнього управління і внутрішнього контролю: аксіологічний, адаптивний, акмеологічний, інтегративний, кластерний, кваліметрічний, мотиваційний, програмно-цільовий, рефлексивний, синергетичний, структурно-діяльнісний, особистісно зорієнтований.

До найбільш поширених методів внутрішньошкільного контролю, які продовжували вдосконалюватися, в цей період можна віднести наступні: індивідуальна бесіда (з учителем, його колегами, учнями, батьками); вивчення документації (календарні плани, поурочні плани, журнали, учнівські зошити, методичний зошит учителя, відгуки про роботу колег, творчий портрет учителя і т. д.); усна перевірка – бесіда (живий контакт між перевіряючим і учнем); письмова перевірка (більш об'єктивна при виявленні знань, умінь, навичок як письмової мови, так і письмово-обчислювальних навичок учнів); анкетування вчителів; інтерв'ювання (письмові відповіді на спеціально підготовлені запитання); діагностичне анкетування (визначення рівня обізнаності та вирішення важливих проблем навчально-виховного процесу); анкетування учнів, батьків; психолого-педагогічні спостереження за роботою вчителя (уроки, позакласні заходи); підсумкова спеціальна співбесіда за результатами навчально-виховного процесу за відповідні структурні одиниці навчального року (за тиждень, місяць, семестр); проведення адміністративного тематичного оцінювання.

Серед форм внутрішньошкільного контролю передусім панували наступні: колективна форма, взаємоконтроль, самоконтроль, адміністративний плановий контроль, адміністративний регулюючий контроль, класно-узагальнюючий, фронтальний, тематичний, персональний, оглядовий, поточний контроль, попереджувальний, підсумковий, епізодичний, періодичний.

Отже, подальшого вивчення потребує аналіз теорії внутрішньошкільного контролю у вітчизняній педагогіці в умовах сьогодення, що є перспективним напрямом нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Даниленко Л. І. Модернізація змісту, методів управлінської діяльності директора загальноосвітньої школи / Л. І. Даниленко – К. : Логос, 2002. – 140 с.
2. Десятов Т. М. Наука управління загальноосвітнім навчальним закладом / Т. М. Десятов, О. М. Коберник, Б. Л. Тевлін, Н. М. Чепурна – Х. : Основа, 2003. – 240 с.
3. Калініна Л. Проблеми вимірювання у процесі внутрішкільного контролю / Л. Калініна // Рід.шк. – 1999. – №2. – С. 71–74.
4. Кузьміна О. Сучасні проблеми внутрішкільного контролю / О. Кузьміна, В. Темненков // Аспекти управлінської діяльності в школі. Частина I / Упорядник Н. Мурашко – К. : Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. – 128 с.
5. Пікельна В. С. Управління школою / Пікельна В. С. – Д. : Альфа, 1998. – 284 с.
6. Рабченко Т. Внутрішкільне управління / Рабченко Т. – К. : Рута, 2000. – 176 с.
7. Сапрыкин В. С. Внутришкольный контроль – исследовательский, обучающий, стимулирующий фактор в управлении образованием / В. С. Сапрыкин, Н. И. Сметанский, Д. А. Тхоржевский и др. – Симферополь, 1999. – 171 с.
8. Хрыков Е. Н. Внутришкольный контроль: состояние, концепция, перспективы развития / Е. Н. Хрыков – Луганск: Изд-во Восточно-укр. ун-та, 1994. – 174 с.
9. Яременко П. С. Внутрішньошкільне управління в Україні / П. С. Яременко– К. : Лібра, 2012. – 181 с.
10. Ясінець П. С. Внутрішньошкільний контроль в сучасних умовах / П. С. Ясінець – К. : Лібра, 2011. – 157 с.